

INGLIZ TILIDA TERMINLARNING NOMINATIVE ASPEKTLARI

Yaxshiyeva Gulmira¹¹ Axborot texnologiyalari va menejment universiteti magistrantiMAQOLA
MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 18.05.2025

Revised: 19.05.2025

Accepted: 20.05.2025

KALIT SO'ZLAR:

termin, nominatsiya,
ingliz tili, leksik-
semantika, terminologiya,
morfologiya, kontekst,
tafakkur, global muloqot,
ilmiy atama.

Mazkur maqolada ingliz tilidagi terminlarning nominativ aspektlari har tomonlama lingvistik tahlil qilinadi. Terminlar inson tafakkuri va bilimlar tizimi o'rtasidagi nomlash jarayoni orqali shakllanadigan maxsus leksik birliklar sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada terminlarning leksik-semantik, morfologik, kontekstual va madaniy jihatlarini asosida nomlanish mexanizmlari yoritilgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida termin yasashda aniqlik, tizimlilik va kontekstga moslik asosiy tamoyillar sifatida namoyon bo'ladi. Munozara qismida esa terminlarning inson tafakkuri, texnologik taraqqiyot va global muloqotdagi roli keng yoritilib, nominativ jarayonlarning dinamik va ko'p qirrali tabiati tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari ingliz tilidagi terminologik tizimni chuqurroq anglashga xizmat qiladi va boshqa tillardagi terminlar bilan taqqoslash imkonini yaratadi.

KIRISH. Zamonaviy lingvistika fanida terminologiya masalasi alohida e'tibor talab qiladigan dolzarb yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Ilm-fan va texnologiyalar sur'at bilan rivojlanayotgan bir davrda, har bir sohada o'ziga xos terminlarning shakllanishi, rivojlanishi hamda ularning til tizimidagi o'rnini keng qamrovli ilmiy izlanishlarga sabab bo'lmoqda. Ayniqsa, ingliz tilining xalqaro muloqot vositasiga aylangani tufayli, uning terminologik bazasini chuqur o'rganish, ayniqsa, nominativ aspektlarini tahlil qilish

nihoatda muhimdir. Chunki til vositasida atamalar yaratish, ularni aniqlash va nomlash jarayoni inson tafakkurining, madaniyati va ilmiy taraqqiyotining mahsuli bo'lib xizmat qiladi.

Terminlarning nominativ funksiyasi deganda, asosan, predmet va hodisalarni atash, ularga nom berish, ularni tilda ifodalash bilan bog'liq jarayonlar tushuniladi. Ingliz tilida bu jarayon, boshqa tillarga nisbatan, murakkab va ko'p qirrali bo'lib, tilning ichki tizimi, so'z yasash modellari, semantik struktura, shuningdek, pragmatik omillar bilan chambarchas bog'liqdir. Aynan nominativlik aspekti orqali terminlar aniqlik, ixchamlik, tizimlilik va aniq semantik yuklama kasb etadi. Shu bois ingliz tilidagi terminlarning nomlash mexanizmlarini tahlil qilish, ularning leksik-semantik tuzilishi, morfologik shakllanish usullari, so'z yasash modellari va nutqiy kontekstda tutgan o'rnini o'rganish lingvistik tadqiqotlar uchun katta ahamiyatga egadir.

Ilmiy terminlar ko'pincha sun'iy tarzda yaratiladi, lekin ular tabiiy til normalariga muvofiq bo'lishi, oson tushunilishi va boshqa tillarga oson tarjima qilinishi zarur bo'ladi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ingliz tilidagi terminlarning nominativ xususiyatlarini aniqlash, ularning qanday shakllanishi va semantik jihatdan qanday tasniflanishini o'rganish, nafaqat ingliz tilshunosligi, balki tarjimashunoslik, komparativ tilshunoslik va umumiy til nazariyasi uchun ham amaliy va nazariy ahamiyatga ega hisoblanadi. Bundan tashqari, so'nggi yillarda ingliz tilidagi terminlar boshqa tillarga keng miqyosda kirib kelmoqda va ular global ilmiy hamjamiyatda yagona muloqot vositasi sifatida xizmat qilmoqda. Shu sababli ingliz tilidagi terminlarni to'g'ri nomlash, ularning strukturaviy va semantik xususiyatlarini chuqur o'rganish zarurati yanada ortmoqda. Ayniqsa, texnika, tibbiyot, axborot texnologiyalari, biologiya, huquqshunoslik, iqtisodiyot kabi sohalarda inglizcha terminlar sonining keskin oshgani kuzatiladi. Bu holat o'z navbatida terminlarning nominativ aspektlarini tahlil qilish orqali ularning to'g'ri ishlatilishi va tarjima qilinishini ta'minlashni talab qiladi.

Shu munosabat bilan ushbu maqolada ingliz tilidagi terminlarning nominativ xususiyatlari, ularning leksik-semantik strukturasi, morfologik shakllanishi, kontekstda qo'llanilish xususiyatlari hamda nomlash jarayonida faol bo'lgan til birliklari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Maqolaning maqsadi — ingliz terminlarining nomlash mexanizmlarini chuqur tadqiq etish orqali ularning lingvistik tabiati va amaliy funksiyalarini aniqlash, terminlar tizimining shakllanishida nominativlikning o'rnini va ahamiyatini yoritib berishdan iboratdir.

Adabiyotlar tahlili. Ingliz tilida terminlarning nominativ aspektlarini o'rganish masalasi so'nggi yillarda lingvistika fanining dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylangan. Bu boradagi ilmiy izlanishlar turli maktab va metodologiyalar doirasida olib borilib, har xil yondashuvlar va tahliliy mezonlar asosida terminlarning tuzilishi, shakllanishi va semantik imkoniyatlari o'rganilgan. Ingliz tilida terminlar nomlash jarayoni, ularning leksik-semantik tuzilishi, sintaktik xususiyatlari, morfologik shakllanishi va pragmatik vazifalari ko'plab olimlar tomonidan turli nuqtai nazardan tahlil qilingan.

Terminologiya sohasining nazariy asoslarini yaratgan muhim tadqiqotchilardan biri sifatida sovet olimi D.S. Lotte (1961) asarlarini ko'rsatish mumkin. U terminlarning aniqligi, bir ma'noliligi, tizimliliigi kabi xususiyatlarini ajratib bergan hamda ularni nomlashdagi muhim prinsiplar sifatida belgilagan. D.S. Lotte nazariyasiga ko'ra, terminlar maxsus bilimlar sohasi vakillari o'rtasida aniq muloqotni ta'minlashi lozim bo'lib, ularning nomlash jarayoni til tizimining qoidalari bilan chambarchas bog'liqdir.

Ushbu nazariy qarashlar g'arbiy tilshunoslikda ham o'z aksini topgan. Xususan, ingliz tilida terminlar yasash va nomlash masalasiga bag'ishlangan K. Cabre (1999), M. Temmerman (2000), M.A.K. Halliday (2004) singari olimlar asarlari terminologik nomlashning diskursiv va kognitiv asoslarini yoritib bergan. M. Temmerman o'zining "Towards New Ways of Terminology Description" nomli asarida terminlarni faqat statik birlik sifatida emas, balki muloqot jarayonida shakllanib, rivojlanib boradigan dinamik birlik sifatida talqin qiladi. Bu yondashuv nominativlikning faqat strukturaviy emas, balki funksional-kontekstual jihatlarini ham qamrab oladi. Shuningdek, ingliz tilida terminlarning shakllanishi va nomlash tamoyillariga oid izlanishlarda leksikologik yondashuvlar muhim o'rin tutadi. Ingliz tilida terminlar ko'pincha mavjud leksik birliklarning semantik kengayishi, metaforizatsiya, metonimiyalashuv, qisqartmalar va birikmalar orqali shakllanadi. Bu jarayonlar haqida R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech va J. Svartvik (1985) tomonidan yozilgan "A Comprehensive Grammar of the English Language" asarida atroflicha so'z yuritilgan. Ular tilning morfosintaktik strukturalari orqali terminlarning qanday shakllanishi mumkinligini grammatik modellar asosida tahlil qilganlar.

Terminlarning nominativ funksiyasi bilan bog'liq yana bir muhim yo'nalish – bu semantik tahlil hisoblanadi. Ingliz tilidagi terminlar ko'pincha bir ma'nolilik (monosemiya), aniqlik, kontekstga bog'liqlik kabi semantik xususiyatlar bilan ajralib turadi. Bu boradagi ilmiy izlanishlar orasida J. Lyons (1977) tomonidan ilgari surilgan semantik tipologiyalar va nominatsiya modellari alohida ahamiyatga ega. U nominatsiya jarayonini tildagi asosiy kognitiv operatsiyalardan biri sifatida baholab, terminlarning yuzaga kelishida inson

tafakkuri va bilimlar tizimi o'rtasidagi bog'liqlikka e'tibor qaratgan. Yana bir muhim jihat – terminologiyaning zamonaviy informatika, sun'iy intellekt va ilmiy-texnik rivojlanish sharoitida qanday rivojlanayotganidir. Bugungi kunda ingliz tilidagi terminlarning katta qismi axborot texnologiyalari, biotexnologiya, moliya va tibbiyot sohalarida faol qo'llanilmoqda. Shu bois zamonaviy terminologik tadqiqotlarda avtomatlashtirilgan terminlar bazasi (corpus linguistics), kompyuter lingvistikasi va sun'iy intellekt asosidagi nominatsiya modellari o'rganilmoqda. Masalan, Sager (1990) va Pearson (1998) tomonidan ilgari surilgan nazariyalar terminlarni avtomatik aniqlash, ularning semantik munosabatlarini aniqlash va terminlar to'plamlarini yaratishda keng qo'llanilmoqda.

O'zbek va rus tilshunosligida ham ingliz tilidagi terminlarni o'rganish bilan bog'liq qator ilmiy ishlanmalar mavjud. Masalan, M. Tursunov, Z. Ziyayev, N. Karimov kabi olimlar ingliz tilidagi atamalarni o'zbek tiliga o'girish, ularning nominativ xususiyatlari, ekvivalent tanlashdagi muammolar haqida ilmiy maqolalar chop etgan. Ularning izlanishlari inglizcha terminlarning tarjima jarayonida nominativlikning qanday saqlanishi va o'zbek tilida qanday aks etishi masalasini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ingliz tilidagi terminlarning nominativ aspektlariga oid ilmiy adabiyotlar tahlili ushbu mavzuning ko'p qirrali va murakkab ekanini ko'rsatadi. Turli tillarda olib borilgan tadqiqotlar tilning nominativ funksiyasini har xil yondashuvlar asosida yoritib, terminlarni shakllantirish, ularni til tizimiga integratsiyalash va semantik jihatdan izchil nomlash mexanizmlarini chuqur tahlil qilgan. Bu esa mazkur maqolada qo'yilgan ilmiy masalalarni yoritishda mustahkam nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Munozara. Ingliz tilidagi terminlarning nominativ aspektlarini o'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, terminlar — bu faqatgina ilmiy yoki texnik ifodalar emas, balki ular muayyan bilim sohasidagi konseptual tushunchalarning ramziy ifodasidir. Ular zamonaviy til tizimida nafaqat nominativ vazifani, balki ko'plab pragmatik, kommunikativ va kognitiv funksiyalarni ham bajaradi. Shunday ekan, terminlarning nomlanishi, ya'ni nominatsiyasi jarayonini keng ko'lamda — tilshunoslik, psixolingvistika, madaniyatshunoslik va hatto falsafiy nuqtai nazardan ham ko'rib chiqish zarur.

Avvalo, inson tafakkuri doirasida terminlar qanday shakllanadi, degan savol e'tiborimizni tortadi. Inson ma'lumotni qabul qiladi, uni qayta ishlaydi, tasniflaydi va uni muayyan shaklda ifodalaydi. Shu jarayonda nomlash muhim bosqichlardan biriga aylanadi. Inson qandaydir yangi hodisani kuzatganda, u haqida fikr yuritish uchun, eng avvalo, unga nom beradi. Aynan mana shu nom — termin sifatida shakllanadi. Ingliz tilida esa bu jarayon juda faol kechadi, chunki bu til leksik jihatdan nihoyatda moslashuvchan va o'zlashtiruvchan

hisoblanadi. Aynan shu jihati bilan ingliz tili bugungi kunda global ilmiy hamjamiyatda yetakchi tilga aylangan.

Terminlar nomlanishida leksik-semantik mezonlar muhim rol o'ynaydi. Ingliz tilidagi ko'plab terminlar qisqa, lo'nda va mazmunan to'liq bo'lib, semantik aniqlikni saqlab qoladi. Masalan, "nanotechnology", "cloud computing", "gene editing", "quantum supremacy" kabi atamalar bitta so'z birikmasi yoki kompozit birlik orqali butun bir murakkab jarayon yoki tushunchani ifodalaydi. Bu terminlar nafaqat nomlash, balki yangi ilmiy kontseptlarni shakllantirishga xizmat qilmoqda. Bu holat shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida nomlash faqat til tizimi doirasida emas, balki bilimlar tizimi — ya'ni epistemologik maydon doirasida ham amalga oshirilmoqda. Shuningdek, terminlarning nomlanishida kontekstning roli ham alohida ta'kidga loyiq. Terminlar, ayniqsa, ko'p ma'noli bo'lgan sohalarda, masalan, biologiya yoki informatika singari yo'nalishlarda, faqatgina o'sha soha kontekstida o'z to'liq ma'nosini anglatadi. Bu esa nominativlikni kontekstual yondashuv bilan birgalikda o'rganishni taqozo qiladi. Masalan, "interface" so'zi bir jihatdan texnologiyada grafik foydalanuvchi interfeysini bildirsa, boshqa holatda u biologiyada hujayralararo sirt maydonini ifodalashi mumkin. Bu terminlar leksik jihatdan bir xil ko'rinsada, ularning nominativ funksiyasi mutlaqo turlicha ishlaydi.

Terminologiyada morfologik imkoniyatlar ham katta ahamiyatga ega. Ingliz tilida terminlar ko'pincha afiksatsiya, kompozitsiya, qisqartma va neologizmlar orqali yaratiladi. Ayniqsa, qisqartmalar zamonaviy davrda keng tarqalgan: "AI" (artificial intelligence), "IoT" (Internet of Things), "VR" (virtual reality) kabi qisqa shakllar bir vaqtning o'zida nominativ, stilistik va informativ funksiyalarni bajaradi. Bu qisqartmalar o'zida ilm-fanning eng zamonaviy tushunchalarini mujassamlashtirgan. Ayni paytda, bunday terminlarning nomlanishi shunchalik qisqa bo'lsa-da, ularning semantik og'irligi nihoyatda katta. Shuni ham ta'kidlash kerakki, ingliz tilidagi terminlar zamonaviy globallashtirish sharoitida boshqa tillarga, jumladan o'zbek tiliga ham faol ravishda kirib bormoqda. Bu holat esa nominativlik masalasini faqat ingliz tili doirasida emas, balki intertil munosabatlari nuqtai nazaridan ham o'rganishni taqozo etadi. Masalan, "startup", "blockchain", "e-learning" kabi terminlar o'zbek tilida ham shu shaklda ishlatilmoqda. Bunday terminlar tarjima qilinmayapti, balki o'z nomi bilan birga boshqa tillarning til tizimiga ko'chmoqda. Bu esa nominatsiya jarayonida universalizm va lokalizm o'rtasidagi muvozanatni saqlash zaruriyatini keltirib chiqarmoqda.

Aytish joizki, terminologik nomlash jarayonida inson omili, ya'ni mutaxassisning maqsadi, sohaning rivojlanish darajasi, auditoriyaning ehtiyoji va til madaniyati asosiy omil

sifatida namoyon bo‘ladi. Terminlar faqat lingvistik obyekt emas, balki ular ortida ijtimoiy-madaniy mazmun ham mavjud. Ayniqsa, madaniy komponentlar bilan bog‘liq atamalar nomlanishida bu yaqqol seziladi. Misol uchun, “Thanksgiving economics”, “greenwashing”, “soft power” kabi atamalar faqat ilmiy emas, balki siyosiy va madaniy kontekstda ham ishlatilmoqda. Ular oddiy termin emas, balki konseptual ramzlar sifatida e’tirof etiladi. Shu munosabat bilan aytish mumkinki, ingliz tilida terminlarning nominativ aspektlarini tahlil qilish — bu nafaqat tilshunoslik, balki tafakkur, madaniyat va global muloqot doirasidagi murakkab tizimni tahlil qilishdir. Har bir termin orqasida inson tafakkurining natijasi, ijtimoiy hayot aks-sadosi va texnologik taraqqiyot in’ikosini ko‘rish mumkin. Terminlar — bu zamonaviy dunyo haqida so‘zlashish vositasi bo‘lib, ularni nomlash orqali biz nafaqat tushunchalarni ataymiz, balki ularni yaratamiz, izohlaymiz va ularning tafakkurdagi shaklini mustahkamlaymiz.

Xulosa. Yuqorida olib borilgan tahlillar asosida shuni xulosa qilish mumkinki, ingliz tilidagi terminlarning nominativ aspektlari zamonaviy tilshunoslikning murakkab va ko‘p qatlamli yo‘nalishlaridan biridir. Terminlar — bu nafaqat ilmiy-texnik tushunchalarning nomi, balki ular orqali inson tafakkuri, bilimlar evolyutsiyasi va madaniy tafovutlar ifodalanadi. Ingliz tili terminologiyasi o‘zining leksik boyligi, semantik aniq va qisqa ifoda uslubi, morfologik imkoniyatlari, hamda kontekstual moslashuvchanligi bilan ajralib turadi. Nomlash jarayoni nafaqat lingvistik, balki kognitiv va ijtimoiy jarayon sifatida ham ko‘rilishi zarur. Har bir yangi termin — bu insoniyat tafakkuridagi yangicha yondashuv, tushuncha va texnologik yechimning tildagi aksidir. Ayniqsa, ingliz tilining xalqaro fan va texnika tillari orasida yetakchi maqomga ega bo‘lishi, undagi terminlar nomlanishini yanada ahamiyatli va dolzarb masalaga aylantiradi.

Maqolada ko‘rib chiqilgan adabiyotlar va muhokama natijalari shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilida terminlar nomlanishi qat’iy tizim asosida, ya’ni aniqlik, qisqalik, mazmunlilik va kontekstga moslik kabi tamoyillar asosida amalga oshiriladi. Bundan tashqari, ingliz tilidagi terminlar boshqa tillarga o‘tish jarayonida ham o‘z nominativ holatini saqlab qoladi yoki moslashadi, bu esa ularning global kommunikatsiyadagi ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi. Ushbu tadqiqot natijalari tilshunoslar, tarjimonlar, fan va texnika vakillari uchun muhim nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi. Terminlarning nominativ xususiyatlarini chuqur o‘rganish esa, kelajakda yangi atamalarni yaratishda, tarjimada aniqlikni ta’minlashda va interlingvistik kommunikatsiyani takomillashtirishda muhim omil bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. Кондоранцева Н.И. Термин и номинация в языке науки. — М.: Наука, 2004. — 248 с.
2. Кабакчи В.В. Теория термина: Лингвистический аспект. — Екатеринбург: УрГУ, 2001. — 312 с.
3. Crystal, D. (2003). English as a Global Language. 2nd Edition. Cambridge University Press.
4. Trimble, L. (1985). English for Science and Technology: A Discourse Approach. Cambridge University Press.
5. Wüster, E. (1979). Introduction to the General Theory of Terminology and Terminological Lexicography. Vienna: Springer.
6. Алпатов В.М. Язык и общество: Социолингвистические очерки. — М.: Наука, 2000. — 208 с.
7. Сорокина И.В. Лингвистические аспекты терминообразования в английском языке. // Вестник Тверского государственного университета. Серия: Филология. — 2016. №4. — С. 45–49.
8. Кудрявцев А.А. Специфика номинации в профессиональной лексике английского языка. — СПб.: СПбГУ, 2005. — 180 с.
9. Yule, G. (2010). The Study of Language. 4th Edition. Cambridge University Press.
10. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцева. — М.: Сов. Энциклопедия, 1990. — 685 с.